

Nyelvi közönségszolgálat, nyelvművelés az MTA Nyelvtudományi Intézetében

Kardos Tamás

MTA Nyelvtudományi Intézet, a nyelvművelő és nyelvi tanácsadó kutatócsoport munkatársa

1. Egy kis történeti visszatekintés

Az akadémiai kutatóintézet-hálózat – benne a Nyelvtudományi Intézet – megalakulása, az 50-es évek legeleje óta létezik Magyarországon korszerűnek mondható intézményesített nyelvművelés. A nyelvvel való tudatos foglalkozást, a nyelv „gondozását” e tevékenység kezdeti szakaszában, a 16–17. században még olyan tudós írók végezték (Sylvester János, Geleji Katona István, Szenci Molnár Albert), akik elsősorban szótárakat írtak, bibliafordításokat készítettek, s ennek során fejtegettek grammatikai, nyelvhelyességi és stilisztikai kérdéseket. A magyar nyelvművelés történetének kiemelkedő korszaka a nyelvújítás (Kazinczyék tevékenysége), a szókincs bővítés, a szaknyelvek megteremtésének kora; az akkor keletkezett „nyelvművelői” igény azóta is folyamatosan jellemzője a közben megszületett nyelvtudománynak, amelynek önállósodásával a nyelvművelés is akadémiai rangra emelkedett. Mint ismeretes, a Magyar Tudós Társaság, majd a Magyar Tudományos Akadémia fő céljai között szerepelt mindig is a „magyar nyelv pallérozása” (a Nyelvművelő Bizottság, Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond tevékenysége, a Magyar Nyelvőr és a Magyarosan című folyóiratok, különféle pályaművek és szótárak stb). A háború után, a 20. század második felében a Nagy J. Béla, Kovalovszky Miklós, Deme László, Fábíán Pál Lőrincze Lajos és Grétsy László nevével fémjelzett korszak jelentős nyelvi ismeretterjesztő munkát végzett (Édes Anyanyelvünk, A magyar nyelv hete), folyamatosan fenntartotta a nyelvi kérdésekkel kapcsolatos közérdeklődést, nyelvi mozgalmakat teremtett, és a Nyelvtudományi Intézetben létrehozta a nyelvművelésnek a kor színvonalán álló elméleti és gyakorlati szintéziseit.

Magam a 80-as évek vége óta figyelhetem testközelből az Intézetben folyó tudományos, nyelvművelő és nyelvi ismeretterjesztő munkát, sőt magam is részese vagyok. Ekkoriban fejeződtek be azok a nagy közös munkálatok, melyeknek eredménye a Nyelvművelő kézikönyv (1983–85), illetve később ennek kéziszótári változata (2005), valamint A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása (1984). Valamivel korábban jelent meg a Hivatalos nyelvünk kézikönyve (1976). Osztályunk tagjai részt vettek lexikográfiai feladatokban is (Értelmező kéziszótár, írói szótárak); de külön a mi osztályunkon készült egy friss szemléletű értelmező szótár is (Képes diákszótár, 1992).

A korszakra jellemzően – a maihoz képest – sok nyelvművelő fórum létezett. Rendszeresen jelentek meg nyelvművelő témájú kötetek, iskolai segédanyagok, de a folyóiratok nyelvművelő rovataiba is rendszeresen írtunk, hasonló témájú rádió- és tévéműsorokban is gyakran szerepeltünk. A magyar nyelv hete rendezvénysorozatain fejenként 8-10 előadást is tartottunk a legkülönbözőbb témákban szerte az országban iskolákban, művelődési házakban, könyvtárakban stb. Számos nyelvi versenyt, vetélkedőt szerveztünk és tartottunk. 7-8 éven át magam állítottam össze például az egyetemisták és

főiskolások helyesírási versenyének feladatait, és az Anyanyelvápolók Szövetségével együttműködve a diáknyelvi gyűjtések anyagából Diáksóder címmel egy szótárt is szerkesztettem.

A Lőrincze és Grétsy vezette nyelvművelő osztály akkortájt számos munkatárssal megerősítve a közös és egyéni kutatói munka mellett a hét minden napján közönségszolgálati feladatokat is ellátott. Ez eleinte postai levelezést jelentett (irattárunkban több lánányi iktatott és megválaszolt levél várja sorsát, az elkerülhetetlen selejtezést). Ezenkívül egymást váltva tartottunk telefonszolgálatot is munkaidőben: napi 20-30 kérdésre válaszoltunk a legjobb tudásunk szerint, vagyis nyelvi „gyorssegélyben” részesítettük a hozzánk fordulókat. A számítógépes világ előretörésével idővel az új digitális médium, az e-mail lassan, de biztosan kiszorította a postai levelezést.

2. Az idők szele

A rendszerváltást követő bő évtizedben, az ezredforduló környékén és utána viharfellegek tornyosultak a nyelvművelés horizontján. Mondhatni frontális támadás indult a nyelvművelés, annak alapjai és gyakorlata ellen. Maga a fogalom is szinte szitokszóvá vált, az ún. nyelvművelők pedig sokak szemében „pincai bogarak”, vajákos sarlatánok, dilettánsok és ingyenélők lettek, akiket úgymond ki kell dobni a modern kor léghajójából... A támadások mögött egymással mereven szembenálló tudományos elméletek értékszempontjai álltak. Elvi kérdésekben főleg, de konkrét nyelvi, nyelvhasználati ügyekben is (idegen szavak, külhoni nyelvváltozatok, a magyar nyelv szétrétegződése stb.) heves szakmai polémiák zajlottak, és a nyelvművelés mint a nyelvi változásokat értékelő (minősítő?) szemlélet és tevékenység került a viták keresztüzébe. Mindez egybeesett a közszférát érintő megszorításokkal is: az intézeti nyelvművelő osztály munkatársainak létszáma drasztikusan megfogyatkozott (az eltávozottak és nyugdíjba vonulók helyére harminc éve nem vettek fel senkit). Mára az önállósága is megszűnt, beolvastották a Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztályba.

A fentebb vázolt „megrázkódtatásokra” osztályunkon mindenki a maga módján reagált. Az igaztalan általánosításokat és a pincai bogárság stigmáját nem éreztük magunkra érvényesnek, de meg kellett vizsgálnunk, hogy a támadásoknak van-e valamennyi igazságalapjuk. Kétségtelen, hogy a kései Kádár-korra jellemző paternalisztikus-joviális, enyhén naftalinszagú stílus, az elkényelmesedett, megcsontosodott világkép a nyelvművelés általános gyakorlatán is otthagya a nyomát, de a súlyosabb vád az „elvi alapok” hiánya vagy kidolgozatlansága volt. Volt igazság abban, hogy a „nyelvművelőknek” a nyelvi változásokra vonatkozó értékítéletei, a minősítések jórészt önkényesek, az egyéni ízlést és letűnt századok irodalmi hagyományait, nyelvi állapotát tükrözik, és nem támaszthatók alá reprezentatív (szociolingvisztikai) kutatásokkal. Közös program keretében ezért kezdtünk ún. nyelviattitűd-vizsgálatokba, melyekben szociolingvisztikai módszerekkel dolgoztunk ki kérdőíveket, és friss nyelvi változókra, előítéletekre, nyelvi babonákra stb. kérdeztünk rá középiskolás adatközlők körében. A munka az ígéretes kezdeti eredmények ellenére személyi és egyéb okok miatt sajnos félbemaradt.

Minden szempontból előremutató, úttörő és sikeres vállalkozásnak tartom viszont azt a kezdeményezést, amellyel a szlovákiai Gramma Nyelvi Iroda bevonásával több konferenciát szervezve vitát indítottunk a nyelvművelésről. Az előadások anyagából kötetet is

megjelentettünk Műhelytanulmányok a nyelvművelésről (segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71.) címmel (Grama Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, 2007). A tárgyalt témák ma is ugyanúgy aktuálisak, mint akkor. Ebben szó van egyebek mellett a nyelvművelés alapfogalmairól és területeiről, a nyelvleírás, a nyelvi értékelés és a szótári minősítés kérdéseiről, a nyelvi menedzselés és a nyelvtervezés fogalmáról, a nyelvi normáról és a kodifikációról. A nyelvi babonák, a nyelvi mítoszok és a purizmus témáit is tárgyaltuk, de próbáltunk vázlatos képet felrajzolni a kétnyelvű környezetben élők nyelvi gondjairól is. Magam a nyelvi közönségszolgálat tanulságai alapján tartottam vitaindító előadást helyesírásunk égető problémáiról – Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadása elé alcímmel. (10 év múlva meg is jelent az akkor még a tervekben sem szereplő 12. kiadás. Tanulságos összevetni, hogy a cikkben vázolt akut problémák szükséges megoldásai vajon mennyire épültek be az új szabályzatba.)

3. A nyelvi tanácsadás mai helyzete

A nyelvművelés mint aktív tevékenység háttérbe szorulásával a nyelvi tanácsadás iránti igény az „egyszerű nyelvhasználók”, de a hivatalosság részéről sem szűnt meg, sőt kifejezetten élénk maradt. Állami intézmények és „piaci szereplők” egyaránt élnek azzal a nyelvi segítséggel, amit a közönségszolgálat nyújtani tud. Ez alapvetően azonnali helyesírási és stilisztikai tanácsadás, de esetenként lektori, nyelvi szerkesztői munka is. Több minisztériummal és háttérintézményekkel alakult ki ilyen együttműködésünk, de a magam részéről így kerültem kapcsolatba az Európai Parlament Tájékoztatási Irodájával, az Állami Számvevőszékkel, a Statisztikai és a Szabványügyi Hivatallal is. Telefonon és írásban sokszor adtam tanácsokat főleg helyesírási kérdésekben az Országgyűlés Jegyzői Irodájának, és ebből következett a felkérés 2011-ben, hogy vegyünk részt az új Alaptörvény nyelvi lektorálásában. (Ezt a munkát végül hárman végeztük a Nyelvtudományi Intézet képviselőjében). 2012-ben minisztériumi megbízásra szakmai előterjesztést kellett készítenünk a 66/2011. sz. OGY-határozatnak megfelelően: „Nyelvhasználati helyzetkép és intézkedési terv előkészítése nyelvünk értékeinek védelme, korszerű továbbfejlesztése és népszerűsítése céljából”. A feladatra a megfelelő területek elismert szakembereit kérték fel. Ez 11 témát érintett, olyanokat, mint a magyar nyelv és a következő területek viszonya: felsőoktatás, közoktatás-köznevelés, az állam, a külhoni magyarság, a média, a nyelvtechnológia, a művészetek, az egyházak, a hátrányos helyzetű csoportok, a nyelvművelés, valamint az anyanyelvű tudományosság és szakmai képzés. Magam A magyar nyelv és az állam című fejezet kidolgozásában vettem részt Andrassy György professzor anyagának felhasználásával, s végül rám hárult a teljes előterjesztés szerkesztése és nyelvi lektorálása is.

Az értékválságokkal küszködő, elbizonytalanodott világban sokan érzik úgy, hogy szükség van egy „minden vitán felül álló” tekintélyes fórumra, intézményre, ahol legalább a nyelvi kérdésekre mértékadó, megnyugtató és konkrét választ remélhetnek. Ismeretes a kutatásokból, hogy az állami és egyéb központi intézményekbe vetett bizalom a rendszerváltozást követő időkben alapvetően megrendült, az egyetlen kivétel talán az Akadémia tekintélye. Az egyszerű emberek az Intézetet az Akadémiával azonosítják, ami a telefonos beszélgetésekből kiderül. Bár az ott folyó munkáról kevés fogalmuk van, általános a hozzánk fordulóknak azon véleménye, hogy a Nyelvtudományi Intézet feladata „a magyar nyelv

kutatása, ápolása és védelme”, és természetesnek tartják, hogy a legkülönbözőbb kérdéseiket telefonon vagy e-mailben feltehetik, és elvárják, hogy gyors és szakszerű válaszokat adjunk. Ennek a tömegigénynek és felfogásnak nem könnyű megfelelni úgy, hogy közben az egzakt tudományosság szempontjai és az Akadémia presztízse se szenvedjenek csorbát. A közönségszolgálati munkához türelem, megfelelő rugalmasság, tapasztalat és sok területre kiterjedő nyelvészeti tájékozottság szükséges. A kérdések túlnyomó része nem meglepő módon az egyes szavak és kifejezések helyesírására vonatkozik, de előfordulnak sokkal általánosabb és nehezebben megválaszolható témák is, mint az ikes ragozás helyzete, az idegenszó-használat, az újabb nyelvi jelenségek, amelyek sokak nyelvérzékét borzolják stb. Kifejezetten grammatikai, etimológiai, jelentéstani és a nyelvhasználat egyéb területeit (szleng, nyelvjárások) érintő kérdések is gyakran előfordulnak.

Többéves előkészítő munka után a nagyközönség számára is használható ma már a *helyesírás.hu* „önjáró” helyesírás-ellenőrző programja, amelynek kidolgozásában magam is részt vettem. A visszajelzések túlnyomórészt pozitívak, és egyszerűbb esetekben a program használata megkönnyíti a közönségszolgálat munkáját is, hiszen a kérdező nem fog e-mailt írni vagy telefonálni, ha azonnal választ kaphat egy géptől. A kérdés csak az, hogy mennyire megbízhatóak ezek a válaszok. Természetesen vannak (és mindig lesznek is) olyan esetek, melyeket a gépi automatizmus „intelligenciája” – a beépített morfológiai elemző vagy a szótár – nem tud megfelelően kezelni (például a szövegkörnyezettől vagy a jelentéstől függő kifejezések, a neologizmusok, illetve a tulajdonnevek túlnyomó része). Ilyenkor rendelkezésre áll a telefonos egyeztetés vagy az elektronikus levél mint megoldás.

A levelezésen és a telefonszolgálaton kívül a mi feladatunk az is, hogy nyelvileg ellenőrizzük a fővárosi közterületeken elhelyezett emléktáblák szövegét, és szövegtérképezési ügyekben nyelvi szakvéleményeket írjunk magánembereknek vagy cégeknek elsősorban jogi felhasználásra. Igen sokakat érintő ingyenes(!) szolgáltatásunk, hogy utónév-enedélyeztetési ügyekben szakvéleményeket állítsunk ki az anyakönyvvezetőknek. Ezt a felelősségteljes és mindig az érdeklődés homlokterében álló, viszont sok kellemetlenséggel járó munkát egy félállású kutató végzi nálunk.

Összegzésképpen elmondható, hogy a Lőrincze–Grétsy korszak Nyelvművelő Osztályának 10-12 főállású kutatója helyett ma a hangzatos nevű Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztály Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó kutatócsoportjának, magyarán a nyelvi közönségszolgálatnak két és fél munkatársa végzi a fent ismertetett nyelvművelői és nyelvi ismeretterjesztői feladatokat, vagyis a megírt szakvéleményeket nem is számítva évente kb. 2500 e-mailre válaszolunk, és a hét két napján kb. 600-700 telefonos beszélgetést folytatunk a nagyközönséggel nyelvi kérdésekről.